

De sociale context van de zingevende mens

R.Ruard Ganzevoort

Lezing ? ongeveer 1990

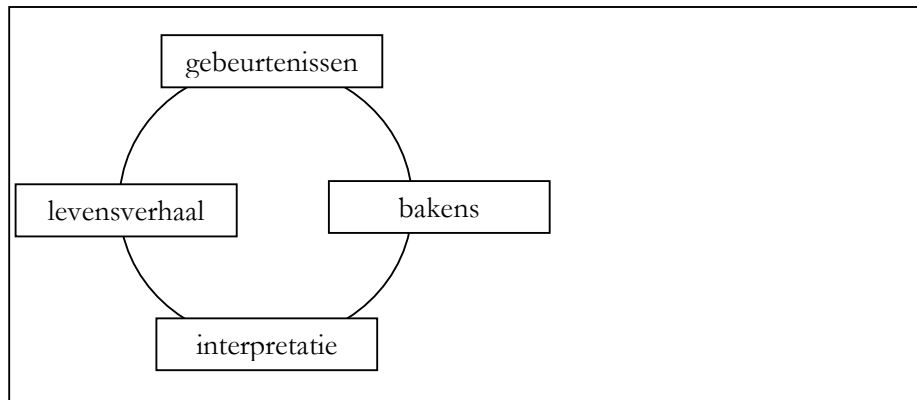
Mij is gevraagd om vanavond iets te zeggen over het onderwerp 'omgaan met sociale integratie in de bredere context van de gemeente en de cultuur' of iets in die richting. Of ik daarin ben geslaagd zult u na afloop maar moeten uitmaken. Ik geloof wel dat ik iets in die richting zeg als ik het heb over de sociale context van de zingevende mens, en dat wat toespits op de context van de gemeente en van de cultuur. Ik heb niet het idee dat ik bij uitstek deskundig ben op dit gebied; de laatste jaren heb ik me vooral bezig gehouden met de vraag naar interpretatie en zingeving door mensen in een crisissituatie. Ik zal dan ook daar het een en ander over zeggen en dat dan uitwerken naar het begrip sociale integratie toe. Ik wil aandacht geven aan de verhouding van de context en de zingeving, aan de invloed van de cultuur, en aan de plaats van de gemeente en het pastoraat.

Wanneer we het hebben over sociale integratie, dan hebben we het over de mens die leeft in relatie met zijn omgeving. De mens leeft niet in een vacuüm, maar in een continuüm van relaties, die ten eerste voortdurend veranderen en verschuiven en ten tweede ertoe leiden dat mensen elkaar steeds weer beïnvloeden. Voordat we meer kunnen zeggen over de praktische toepassing in bijvoorbeeld de gemeente moeten we dan ook eerst nadenken over de vraag hoe mensen elkaar beïnvloeden. Daarvoor is het weer nodig dat we zien hoe de mens zijn leven interpreteert. Ik hoop dat ik niet teveel overlap met andere inleiders als ik probeer dat kort in kaart te brengen.

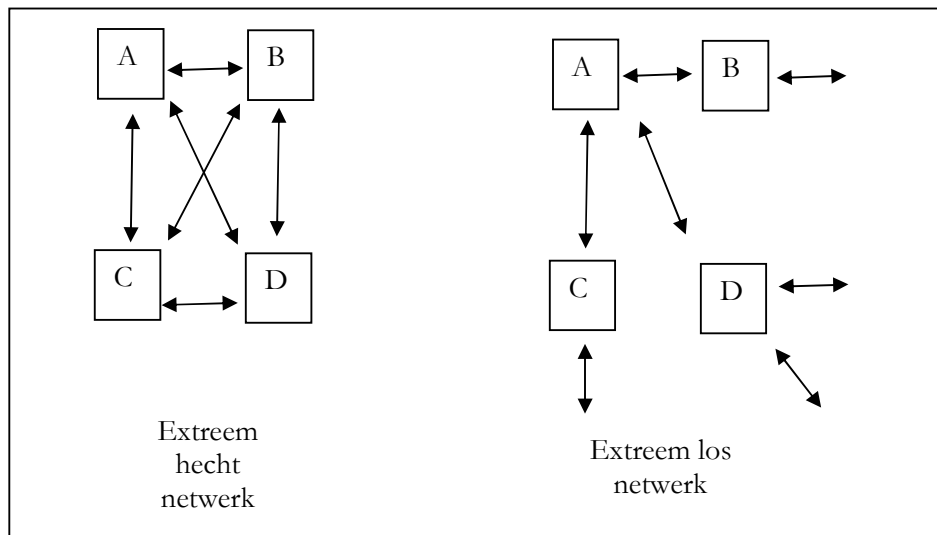
Dat de mens een interpreterend wezen is, die de gebeurtenissen van zijn of haar leven zin geeft en van een betekenis voorziet om zo die gebeurtenissen te kunnen verstaan is zo fundamenteel voor het hermeneutisch pastoraat dat het wel niet nodig zal zijn dat hier vanavond te onderbouwen. Wel wil ik graag daarbij het begrip van de hermeneutische cirkel betrekken, omdat dat een waardevol model is voor het verstaan van dat verstaan. De hermeneutische cirkel wil feitelijk zeggen dat we in het interpreteren steeds dezelfde beweging volgen. Er doet zich een bepaald gegeven voor in ons leven, dat, in oriëntatie op de bakens die voor ons van belang zijn, een interpretatie krijgt en vervolgens wordt opgenomen in het levensverhaal.

Het blijkt in dit schema al onmiddellijk dat de bakens een heel centrale plaats innemen in het interpreteren en zin-geven. Daarmee is nog niets gezegd over de bakens zelf. Dat kunnen bepaalde mensen zijn die in iemands leven een belangrijke

rol spelen. Voor de een zal dat de partner zijn, voor de ander de ouders, goede vrienden, een ambtsdrager in de kerk, een hulpverlener, voorbeeldfiguren buiten de directe kring, etcetera. Daarnaast kan iemand als baken echter ook een bepaalde ideologie of geloofsvisie gebruiken.

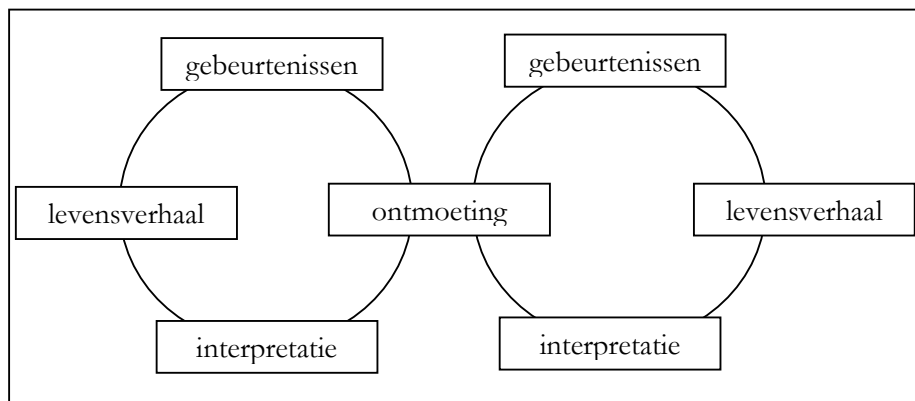
Hoe sterk het baken is hangt van verschillende zaken af. In een bepaalde stroming van de psychologie doet men veel onderzoek naar de vorm en betekenis van het sociaal netwerk van mensen. Men onderscheidt daarbij onder meer de grootte van een netwerk en de hechtheid er van. Een extreem hecht netwerk betekent dat voor alle leden van het netwerk het netwerk hetzelfde is. Bij een extreem los netwerk kennen de belangrijke anderen in iemands leven elkaar niet.

Het ligt voor de hand dat een extreem hecht netwerk een sterker baken zal zijn, omdat in dat geval de sociale omgeving bestaat uit één en dezelfde groep mensen, met dezelfde overtuigingen, normen en waarden. Bij een extreem los netwerk is de

sociale context meer gefragmenteerd, en is dus de sterkte van een bepaald persoon als baken wellicht minder, omdat er meer alternatieven zijn. Hierin kunnen we een zinvolle verklaring vinden voor het verschil tussen de invloed van een hechte en duidelijke geloofsgemeenschap op haar leden en de invloed van een meer vrijblijvende gemeenschap. Naarmate de sociale context zich meer afspeelt binnen een beperkte groep is de sociale beïnvloeding in de richting van het individu sterker. Ik kom daarmee meteen met een praktische toepassing binnen de gemeente in die zin dat er naar mijn idee een groot verschil is tussen hechte afgeschermden geloofsgemeenschappen waar iedereen op de gebaande wegen gaat enerzijds, en open, in zekere zin gesecculariseerde gemeenschappen waar iedereen eigen wegen moet gaan anderzijds. Ik heb geen behoefte te beoordelen wat beter is, maar ik denk dat het wel van groot belang is bij het pastoraat in de gaten te houden hoe iemand in zijn of haar gemeente staat. Wie zijn leven in fragmenten heeft opgedeeld zal heel anders in het leven staan dan wie deel is van een hecht cluster van gelijkgezinden. In het eerste geval is er het risico van verbrokkeling van het leven. Met name in spanningsvolle momenten is het gevaar groot dat men zich zo uiteengetrokken voelt worden dat het niet of nauwelijks tot een goede integratie en verwerking kan komen. In het tweede geval is er het risico zich mee laten slepen door de groep zonder tot een eigen verwerking en integratie te komen. Met name in spanningsvolle momenten is het gevaar groot dat men het niet aandurft uit de groepsverklaring te breken, ook al kan men met de groepsinterpretatie niet goed leven, omdat men daarmee de gehele sociale context op het spel zet.

We hebben nu iets gezegd over de bakens en over het functioneren van netwerken. Daarmee kom ik weer terug op de hermeneutische cirkel als model voor het verstaan van de beïnvloeding binnen de sociale context. In die belangrijke relaties van een individu is sprake van ten minste twee hermeneutische cirkels, omdat er twee personen in betrokken zijn. Beiden maken gebeurtenissen mee, deels dezelfde (bv door er over te praten), oriënteren zich op bakens, interpreteren en schrijven hun levensverhaal. Bovendien raken deze cirkels elkaar, zodat daar de horizons van de twee verhalen versmelten en er werkelijk nieuwe impulsen kunnen worden overgedragen naar de andere cirkel.

Als ik dit nader ga toepassen wil ik eerst kijken naar de cultuur waarin iemand leeft. Ik blijf daarbij voor het gemak maar binnen de grenzen van het Nederlands taalgebied, omdat ik daarover de meeste informatie heb. Er verschijnen de laatste jaren ook boeken over wat men noemt cross-culturele counseling, maar het is al breed genoeg om dat op wat kleiner schaal te bezien. Mutatis mutandis kan dat ook daarbuiten worden toegepast.

Het lijkt misschien het intrappen van een open deur om vast te stellen dat ieder mens leeft in een eigen leefwereld en cultuur. Toch is dat in het pastoraat een inzicht dat grote vruchten afwerpt. Het verschil tussen stad en platteland is groot. De sociaal netwerken van de inwoners verschillen in vorm en inhoud (niet in kwaliteit), en daarmee is ook de cultuur waarin mensen leven en zingevend geheel verschillend. Wie daar geen rekening mee houdt heeft niet werkelijk oog voor zijn gesprekspartner in het pastoraat. Dan hebben we het nog niet eens over verschillen daarbinnen. In heel veel steden is al een groot contrast tussen de verschillende wijken aan te treffen. Ik noem maar de wijken Bijlmer en Buitenveldert in Amsterdam, Wassenaar en de schilderswijk bij Den Haag, Tuindorp en Lombok in Utrecht, en dat zal ongetwijfeld in bijna elke plaats zo zijn. Ook op het platteland zijn die verschillen aan te wijzen. Ik noem -vrij willekeurig- het Limburgse platteland, de Veluwe, de Flevopolders, Noord-Oost-Groningen, de Alblasserwaard, en 'donker Noord-Holland'. Het gaat mij daarbij uitdrukkelijk niet om een beoordeling, maar om de constatering dat wie in een bepaalde cultuur leeft een andere context heeft dan iemand die in een andere cultuur leeft.

Daarnaast is er nog de cultuur waar iemand uitkomt. Want met alle verhuizingen die een gemiddeld mensenleven telt veranderen ook de culturen waarbinnen iemand terecht komt. Ware cultuurshocks worden regelmatig vermeld bij mensen die bijvoorbeeld uit Turkije en Marokko komen. Met name hun kinderen, de beruchte tweede generatie, komen klem te zitten tussen twee culturen. Maar datzelfde geldt voor oud-gereformeerde of volle-evangelie kinderen die gaan studeren in de grote stad en daar vrienden maken, een netwerk opbouwen, dat een heel andere culturele achtergrond heeft. Weer anders dragen mensen die een Indonesische of Surinaamse achtergrond hebben daar ook de sporen van mee. Om op het laatste even in te gaan met een voorbeeld uit eigen ervaring: ook al zijn heel veel Surinamers in Nederland buitengewoon gesecculariseerd, en zullen ze vaak zeggen dat het oude geloof in de winti -de geesten die het leven bepalen- te hebben verworpen, toch komt het vaak voor dat ze in geval van bijvoorbeeld een ernstige ziekte die niet meteen kan worden vastgesteld mede onder invloed van de familie de hulp inroepen van de loekoeman en de bonoeman (zoiets als ziener en medicijnman). Met rituele baden moet het onheil worden afgeweerd, en vaak moet dat in Suriname zelf gebeuren.

Op deze beïnvloeding vanuit de cultuur is weer hetzelfde principe van de hermeneutische cirkel toe te passen. Vanuit het raakvlak van twee cirkels (het individu en de cultuur) vindt er een beïnvloeding plaats van de beide cirkels. Natuurlijk is de invloed van het individu op de cultuur beperkt, omdat de gevestigde cultuur veel sterker en hechter is dan die ene cirkel van dat ene individu, maar die invloed is toch niet afwezig. Maar zoals gezegd, de beïnvloeding in de andere

richting is sterker. Wanneer een mens betekenis moet geven aan de elementen van zijn leven, dan doorloopt hij daarbij zijn hermeneutische cirkel. Achtereenvolgens komen dan vanuit het levensverhaal de gebeurtenissen, de ontmoeting met de cultuur, de concrete interpretatie en het bijgestelde levensverhaal aan bod. Anders gezegd: vanuit je geldende levensverhaal of interpretatiekader bezie je de gebeurtenissen, geef je daar een betekenis aan die in sterke mate wordt bepaald door de betekenis die daaraan wordt gegeven door de omgeving. Wanneer iemand bijvoorbeeld in een zwaar orthodox milieu leeft en daar een ernstig lijden te dragen krijgt, dan is de kans groter dat hij of zij dit lijden ook interpreteert als iets dat hem/haar uit Gods hand toe valt.

Op dit punt aangekomen is het zinvol aandacht te besteden aan elementen uit de cultuur waarin we leven, die van invloed zijn op ons interpretatiekader. Ik begeef me daarbij enigszins op glad ijs, omdat dat ten eerste buiten mijn directe deskundigheid valt, en ten tweede zoals gezegd per subcultuur verschillend is. Toch lijken er een aantal trends zo duidelijk dat ik ze wil noemen. Of ze dan ook in de leefwereld van een specifieke gesprekspartner een rol spelen is dan natuurlijk nog de vraag.

Een eerste trend lijkt mij de inperking van het leven. Naar alle kanten toe wordt het leven afgeschermd. Ik denk daarbij aan de inperking naar boven toe, in die zin dat de huidige cultuur een meer horizontaal denkkader heeft, dat naar boven toe gesloten is. De cultuurfilosoof Van Peursen heeft de omslag in het denken aangeduid met de termen mythisch denken, ontologisch denken en functioneel denken. Het eerste ging uit van de onverklaarbare goddelijkheid van de wereld en dat wat de wereld overstijgt. De invloed van het bovennatuurlijke werd als vanzelfsprekend aangenomen in het mythische wereldbeeld. In de tijd van Renaissance en Verlichting verschuift dit beeld echter naar een ontologisch wereldbeeld. De wetenschap doet grote stappen voorwaarts in de verklaring van het onverklaarbare, en daarmee wordt de wereld ontgoddelijkt. In onze eeuw is er dan de derde grote verschuiving naar het functionele denken. De vraag is niet meer hoe het in elkaar zit en wat er waar is, maar of ik er wat aan heb en of het werkt. In de visie op geloof en kerk is deze verschuiving zeer duidelijk waar te nemen. Van een mythische theologie die uitgaat van de invloed van het bovennatuurlijke, naar een wetenschappelijke theologie die wil analyseren en ontgoddelijken, naar een in onze tijd sterk toegenomen levensgevoel dat geloof en kerk afgeschreven kunnen worden op het moment dat ze niet voldoen aan onze wensen en behoeften.

Daaraan verbonden is de tweede inperking, de inperking opzij. Die kan ook worden beschreven met termen als individualisme en autonomie. De mens van deze tijd is er meer dan zijn vroegere soortgenoten van overtuigd dat hij alleen zelf zijn wegen en keuzen kan bepalen. De macht en invloed van cultuur en omgeving worden door het tegenwoordige individu ingeperkt ten behoeve van een autonoom leven.

Een tweede trend die ik wil signaleren is te beschrijven als een tegenbeweging hierop. Ik zou dat willen noemen de verbreding. De meest duidelijke verbreding is de verbreding opzij. Door de toegenomen mogelijkheden van de media is ook de invloed vergroot. Mensen in onze tijd staan alleen al door deze ontwikkelingen meer

open voor allerlei zaken buiten hun directe blikveld. Wanneer we in onze dagen kijken naar de situatie in de Golf, dan voelen we ons daar sterker bij betrokken dan dat de Nederlanders zich betrokken voelden bij de Krim-oorlog, om maar eens een zijstraat te noemen. De mens van vandaag is misschien het beste te beschrijven als een mondiale mens. Dat gaat niet op voor iedereen. Er zijn kringen, zowel hier in Nederland, als ook bijvoorbeeld in stammen op het platteland van Midden-Afrika die nog een afgeschermd leven leiden, maar over het geheel genomen kunnen we toch zeggen dat we meer dan vroeger contact hebben met werkelijkheden ver buiten onze eigen directe situatie. Dat heeft invloed op mensen hier. Zo sprak ik pas met een gemeentelid dat door de dreiging in de Golf een duidelijk versterkte doodsangst had.

De tweede verbreding is dan weer de verbreding naar boven. Door die toegenomen kennis van werkelijkheden buiten onze eigen cultuur wordt ook onze eigen cultuur veranderd. We hoeven maar te kijken naar de vele medelanders van andere afkomst om te zien dat er meer zingevingskaders dankbaar zijn dan het traditioneel christelijke. Dat roept onherroepelijk de vraag op naar de uniciteit van ons interpretatiekader en geloof. In onze tijd is er dan ook een vernieuwde aandacht te zien voor allerlei religieuze en semi-religieuze zingevingsystemen.

Natuurlijk zijn er meer trends aan te wijzen, en zijn ook deze ontwikkelingen anders te beschrijven of te benoemen, maar voor het doel van mijn verhaal is deze beschrijving bruikbaar. Deze twee trends leiden namelijk samen tot een fragmentering van het leven. Aan de ene kant ligt de nadruk niet langer op de sociale groep, gezin, familie, kerk, maar op het individu dat zelf wegen moet kiezen; aan de andere kant heeft dat individu in toenemende mate de keuze uit zeer diverse zingevingskaders en samenlevingsverbanden. Het leven van de mens wordt daardoor steeds sterker bepaald door de uiteenlopende omgevingsfactoren die van alle kanten aan hem of haar trekken. De gefragmenteerde mens heeft bijvoorbeeld een werksituatie, een gezinssituatie, een vrije tijdssituatie, een geloofssituatie, etcetera. Vaak staan deze elementen geheel los van elkaar. In elke situatie krijgt het levensverhaal van die mens weer nieuwe impulsen, vaak tegenstrijdige impulsen ook, met als gevolg dat de zingeving steeds meer verbrokkeld raakt. Tegenstrijdige elementen worden in het interpretatiekader opgenomen, en de kans op een crisis van het zingevingsysteem wordt daarmee alleen maar groter. Wanneer we het hebben over de invloed van de sociale cultuur op onze gesprekspartner in het pastoraat, en over die invloed op onszelf als pastor, dan moeten we vooral denken aan deze fragmentering van de zingeving. Dit lijkt mij een fundamenteel inzicht voor het pastoraat.

Als een goed gereformeerde preek is mijn betoog opgebouwd in drie punten. Ik kom nu aan het derde punt: de mens in zijn gemeente. Ik wil daarbij om te beginnen opmerken dat natuurlijk ook de gemeente in zijn geheel wordt beïnvloed door die cultuur. Daar geldt hetzelfde voor als wat al gezegd is over het individu. Ook als gemeente leven we in deze tijd en situatie, en daarmee lijden we ook onder de fragmentering en secularisatie.

Toch is daarmee niet alles gezegd, want ik ben er op grond van al het bovenstaande van overtuigd dat juist de gemeente en het pastoraat in de gemeente van de Here Jezus Christus een grote kracht in zich draagt. Ik wil dat graag toelichten. Ik begin met een voorbeeld uit het onderzoek waar we op het moment mee bezig zijn aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Dit is een onderzoek naar de verhouding van geloof en crisiservaringen. Een van de factoren die daarbij naar boven komt is de rol van de sociale omgeving, en dan met name van de gelovige sociale omgeving, vooral de kerk. Een typerende uitspraak van een van de geïnterviewden is: "Op een cruciaal moment een goede kerk is toch heel belangrijk".

Wat zijn dan de factoren die de kerk op zo'n cruciaal moment goed maken, en waarom zijn die factoren van belang. Het is wat vroeg om daar al veel over te zeggen. Het onderzoek waar we aan werken dient juist ook om antwoord te geven op die vragen, en moet een leemte in de kennis opvullen. Toch wijzen de voorlopige resultaten en bepaalde literatuur wel in een bepaalde richting. Het eerste wat ik wil noemen is het gegeven dat de geloofsinhoud minder bepalend lijkt te zijn dan de geloofshouding. Spijtig voor alle dogmatici, maar de sfeer gooit hogere ogen dan de leer. Anders gezegd: de gemeente werkt vooral als een social support systeem, en niet in de eerste plaats als een ideologisch interpretatiekader. Nu is dat niet zo vreemd, want de Here Jezus heeft zelf de mensen die Hij ontmoette ook eerst als mens benaderd in hun mens-zijn en in hun nood. Zijn liefde en aanvaarding stond voorop, en pas daarna kwam de rechte leer. Verkondiging en heling gaan bij Hem zozeer hand in hand, dat die verkondiging ook over komt. Het is vooral daarom ook niet zo vreemd omdat een hechte groep waar iemand zich in voelt opgenomen betere mogelijkheden heeft om een zingevingskader over te brengen. We praten immers over in meer of mindere mate gefragmenteerde levens. Wanneer de kerk daar als extra factor bij komt in het verbrokkelde sociaal netwerk zal haar invloed ook maar beperkt zijn. Als ze echter een nieuwe gemeenschap aanbiedt die als hecht netwerk kan functioneren, dan kan dat versterkte netwerk met meer kracht een bepaalde zingeving aandragen en zo ook bijdragen tot heling en genezing.

Op nog een andere manier is dit ook aan te geven. De meest fundamentele behoeften van de mens zijn dat hij of zij zich geliefd weet en dat hij of zij zijn leven als zinvol kan zien. Anders gezegd: dat men zijn leven zowel affectief als cognitief kan interpreteren als waardevol. In een gefragmenteerd leven is dat ideaal moeilijker te bereiken. Wat kan de gemeente daarin betekenen? Wel, ze heeft de mogelijkheid per definitie in zich om een gemeenschap te vormen waarin mensen zich geborgen en aanvaard weten. Bovendien draagt ze eveneens per definitie de verwijzing in zich naar een hogere werkelijkheid -Gods werkelijkheid- waarin we weten dat ons leven waardevol is. De gemeente van de Here Jezus Christus draagt daarom het antwoord met zich mee op de meest wezenlijke vraag van het menselijk bestaan. Uiteraard draagt ze dat antwoord alleen wanneer ze dicht bij de Heer leeft en in woord en daad voortdurend naar Hem verwijst.

Ik heb er behoefte aan om nu -aan het eind komend van mijn betoog- dat ook theologisch te onderbouwen. Niet als een soort geestelijk sausje over een meer psychologisch gekruide maaltijd, maar vanuit het besef dat de waarheid Gods vanuit

verschillende gezichtshoeken kan worden beschreven. Al het boven gezegde wordt gedragen door het besef dat werkelijk leven als mens in deze cultuur alleen kan bestaan in Gods licht. De theologische onderbouwing wil dat nader benoemen.

Ik gebruik daarvoor de term genade. Dat is in de reformatorische en evangelische wereld het grondwoord van waaruit we Gods openbaring verstaan. En terecht. Toch zijn er veel mensen -ook onder christenen- die hun leven niet als genade, als aanvaarding kunnen zien, omdat ze hun leven interpreteren als een voortdurend teken van veroordeling. In het boekje 'Mag ik er zijn' heb ik geprobeerd te laten zien dat deze vraag voor velen een problematische is geworden in hun omgang met zichzelf, de wereld om hen heen, de medemensen en God. Daarbij heb ik ook aangegeven hoe dat functioneert vanuit het interpretatiekader of levensverhaal. Terwijl de genade overvloedig beleden wordt veroordelen we onszelf, omdat we niet geleerd hebben ons hele leven vanuit die genade te beleven.

De gemeente mag een vindplaats van genade zijn, waar niet alleen in de prediking, maar vooral ook in de gemeenschap en het pastoraat mensen worden aanvaard omdat God mensen aanvaard. Schepping en Verzoening zijn fundamentele pijlers onder het besef dat we er voor God mogen zijn. Wanneer we als gemeente en als pastores ons laten verleiden tot wettische en moraliserende houdingen zullen we mensen afhouden van het ontdekken van die genade. Wanneer we net als onze Heiland de genade uitleven en voorleven zal de gemeente werkelijk tot heil zijn. De sociale integratie in de gemeente is een vrijwel noodzakelijke voorwaarde voor de geestelijke integratie van het geloof in de levens van mensen. In een gefragmenteerde samenleving en cultuur mag de gemeente voor gefragmenteerde mensen een kristallisatiepunt zijn voor de zin van het leven, een baken dat wijst op de grote heemeester die werkelijk heelt, die werkelijke integratie mogelijk maakt en zo de zin van het leven zichtbaar maakt.